

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Јове Илића 165, 11 000 Београд
Наставно-научном већу

Наставно-научно веће Факултета политичких наука Универзитета у Београду формирало је на седници одржаној 29.06.2017. године Комисију за преглед и оцену докторске дисертације **Александра Врањеша** под називом **„Интернет и развој или ограничавање слободе субјеката глобалног комуницирања“**. Комисија у саставу проф. др Синиша Атлагић, проф. др Зоран Јевтовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет) и проф. др Мирољуб Радојковић (ментор), након читања дисертације подноси Наставно-научном већу Факултета следећи

ИЗВЕШТАЈ

О ПРЕГЛЕДУ И ОЦЕНИ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Кандидат Александар Врањеш рођен је 28. октобра 1981. године у Бањој Луци, Босна и Херцеговина. Након стеченог средњошколског образовања у бањалучкој Гимназији, 2001. године уписује се на Комуниколошки факултет у Бањој Луци, смер општа комуникологија. Студије је завршио у јуну 2005. године са просечном оценом 8.64, а дипломски рад на тему “Утицај 'спознајног несклада' на буђење национализма у народима бивше СФРЈ”, одбранио је са највишом оценом под менторством проф.др Александра Богданића. Академске 2005/2006. године уписује се на последипломски (магистарски) студиј на Факултету политичких наука у Београду (смер Комуникологија), које је завршио са просечном оценом 8.66. У марту 2008. године одбранио је магистарски рад под називом „Југословенски ратни филм на тему Народноослободилачке борбе као средство политичке пропаганде“ под менторством проф. др Зорана Славујевића.

Универзитет у Београду одобрио му је јула 2009. године израду докторске дисертације под насловом „Политичко комуницирање у информационом друштву“ на Факултету политичких наука у Београду и за ментора одредио проф. др Мирољуба Радојковића, коју није одбранио у предвиђеном року. Из тог разлога извршио је поновно пријављивање докторске тезе под називом „Интернет и развој или ограничавање слободе субјеката глобалног комуницирања“ на истом факултету.

Од 2009. године запослен је на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци у звању виши асистент у ужој научној области Политичко комуницирање где је задужен за извођење вежби из предмета: Политичко јавно мњење, Политичко комуницирање, Медији и политика и Политички маркетинг. На истом факултету обављао је функцију продекана за наставу у периоду од 2010. до 2014. године. Један је

од уредника научног часописа „Политеиа“ који издаје Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци. Потписује три монографије, од чега једну у коауторству, а уз то аутор је више научних радова у домаћим и иностраним часописима. Учествовао је у раду више научних конференција и имао учешће у домаћим и међународним научно-истраживачким пројектима. Као истраживач учествовао је у међународном пројекту: "COST Action ISO 906, Transforming Audiences, Transforming Societies" од 2010. до 2014. године. Члан је европске комуниколошке асоцијације: "European Communication Research and Education Association (ECREA)".

Одабрани радови кандидата:

Radojković, M., Stojković, B., Vranješ, A. (2015). *Međunarodno komuniciranje u informacionom društvu*. Clio, Beograd

Врањеш, А. (2013). „Однос друштвених мрежа и грађанске партиципације на примјеру Арапског прољећа“. *Политеиа*, (5), 111-121., ФПН, Бања Лука.

Врањеш, А. (2013). „Утицај грађанског новинарства на политичко комуницирање у Републици Српској“. у: *Култура и медији - зборник радова*, Матица српска - Друштво чланова Матице Српске у Републици Српској, Бања Лука.

Savanovic, A., Vranjes, A. (2014). „Politically and Nationally: The Cases of Bosnia and Herzegovina“. in: Mansour, D., Ille, S. and Milne, A., ed. (2014): *Identity, Difference and Belonging*, Inter-disciplinary Press, Oxford, United Kingdom.

Докторска дисертација кандидата Александра Врањеша под називом „Интернет и развој или ограничавање слободе субјеката глобалног комуницирања“ је у формалном и садржинском смислу урађена у складу са правилима Универзитета у Београду и Факултета политичких наука. Дисертација садржи 256 страница текста који је подељен на следећи начин: прво поглавље „Увод“ – 12 страница, друго поглавље „Комуниколошки приступ теми“ – 57 страница, треће поглавље „Грађани као субјекти глобалног комуницирања“ – 34 странице, четврто поглавље „Људска права и слободе на Интернету“ – 58 страница, пето поглавље „Пут према сајбер суверенитету“ – 23 странице, шесто поглавље „Интернет и глобално разумевање“ – 15 страница, „Закључак“ обухвата – 10 страница и Литература – 32 странице. У списку коришћене литературе наведено је више од 300 библиографских јединица. Увидом у евиденцију Факултета политичких наука и Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ утврђено је да до сада код нас није одбрањена докторска дисертација под истим насловом. Такође, резултати анализе путем „Erhogus“ програма потврдили су да је докторска дисертација аутентично и оригинално дело. Комисија сматра да докторска дисертација представља заокружену логичку целину у научном, стручном и методолошком смислу.

2. Предмет и циљ дисертације

Питање слободе субјеката глобалног комуницирања на Интернету, представља свакако актуелну тему значајну за разумевање глобалних друштвених процеса који су

отпочели широком применом и комерцијализацијом Интернета, развојем друштвених мрежа, па до обојених револуција у арапском свету, савремених проблема надзора и безбедности у онлајн окружењу, угрожавања приватности корисника, итд. Из овог је произашло питање да ли коришћењем Интернета, као до сада највишег техничког и технолошког достигнућа у историји људске комуникације, умрежени грађани, које с правом називамо и субјектима глобалног комуницирања, постају слободнији? Или је пре случај да се све већом пенетрацијом савремених информационо-комуникационих технологија у наше животе и приватну сферу, повећала опасност по грађанска права и слободе, ако не и демократски поредак у целини? Управо су ова два питања предмет ове докторске тезе у којој аутор суштински не заузима страну, него анализира све добре и лоше последице, омогућавајући читаоцима шири и целовитији увид.

Глобално комуницирање настало је као резултат процеса конвергенције међународног комуницирања и модерних информационо-комуникационих технологија, што је омогућило "умреженим" грађанима света да постану његов нови субјект и да заузму значајно место у тој пракси. Важно је нагласити да је глобално комуницирање доживело експанзију управо повећањем доступности и броја корисника Интернета широм планете. Управо захваљујући овој експанзији и глобалној популаризацији Интернета, у стању смо да идентификујемо трансформацију, или боље речено, надоградњу међународног комуницирања у глобално комуницирање. Задржавши основне елементе свог претходног облика, глобално комуницирање је значајно развило нове могућности и проширило број актера, односно субјеката.

Некада је главни покретач и учесник међународног комуницирања била држава као најважнији субјект овог облика интеракције, поред транснационалних предузећа, наднационалних новина, радио-телевизијских програма за иностранство, итд. Степен развоја техничко-технолошких достигнућа тог доба није омогућавао да се појединац активира као субјект међународне комуникације. Могућност грађана да буду учесници комуникације изван граница њихових националних држава је зависила од њихове позиције у служби државе или одређених великих компанија које су пословале са иностраним партнерима. Управо је повећањем доступности савремених информационо-комуникационих технологија широком броју корисника, дошло до трансформације међународног у глобално комуницирање, а повећање броја субјеката овог облика комуникационе праксе, логичан је резултат овог процеса. На основу тога данас под субјектима глобалног комуницирања подразумевамо, поред свих набројаних актера међународног комуницирања и: машине за претраживање Интернета, анонимне групе хакера и "узбуњивача", социјалне мреже, међународне владине и невладине организације, различите локалне и транснационалне покрете, али и сваког грађанина који поседује одговарајући уређај за приступ Интернету, компјутерску писменост, те потребу, односно мотив да комуницира преко граница своје државе.

Предмет ове дисертације је управо анализа наведене праксе у савременим околностима и опис изазова који се налазе пред грађанима који свакодневно комуницирају у „сајбер окружењу“. Такође, ако посматрамо тренутни степен развоја наше цивилизације, односно еру коју условно називамо информационим друштвом, можемо лако показати колико су форма и различити модели интеракције на Интернету усавршени.

Дакле, основни циљ овог рада лежи у анализи нових облика комуникације које субјекти глобалног комуницирања практикују у савременом друштву, са посебним

освртом на питања угрожавања приватности, безбедности и других слобода на Интернету. На основу свега тога, циљ ове дисертације је и да управо на квалитативном нивоу испита у којој мери је Интернет данас агенс развоја демократије, а колико могуће средство за ограничавање права и слобода субјеката глобалног комуницирања.

У раду се полази од претоставке да већина субјеката глобалног комуницирања данас немају комплетан увид у степен угрожености њихових права на Интернету, те је један од циљева било сагледавање свих становишта и примера који говоре у прилог или против ове тезе. Коначно, да би се што јасније приближио одговору на питања да ли Интернет данас доприноси развоју демократије у свету или савремене државе морају да штите своје суверенитете и грађане од ризика на Интернету, кандидат је указао на доступне позитивне и негативне појаве и примере. Тако је још један циљ овог рада опрезно супростављање великом броју научних и стручних радова који Интернет посматрају искључиво као агенс демократског развоја, а да при томе не узимају у обзир могућност да права и слободе субјеката глобалног комуницирања такође могу бити угрожена управо на Интернету.

Очекивани резултат овог истраживања огледа се у систематизацији савремених теоријских становишта која се односе на друштвену улогу Интернета, при чему је посебан нагласак стављен на трансформацију међународног у глобално комуницирање као и на проблеме глобалног разумевања. Такође, теоријском анализом кандидат је обухватио две савремене парадигме у којима се сучељавају различита становишта у погледу друштвене улоге Интернета данас. Првој парадигми припадају тзв. „Сајбер оптимисти“ који на медиоцентричан начин описују улогу „мреже свих мрежа“ као „демијурга“ савремених друштвених односа, док с друге стране тзв. „Сајбер скептици“ који заступају дијаметрално супротно становиште, стављајући у први план угроженост слободе комуницирања и права грађана на Интернету.

У току истраживања примењене су следеће методе: Метода теоријске анализе, која подразумева критичку анализу теоријских текстова на којима почивају различити приступи изучавању општег појма комуницирања, глобалног комуницирања, глобалног разумевања и сл., али и различитих теоретских становишта који описују друштвену улогу Интернета. Овом методом извршен је увид у шири теоријски контекст, односно постављен је основни теоријски оквир у којем су анализирани дефинисани феномени. Применом индуктивно-дедуктивне методе у истраживању јасније је објашњена пракса глобалних „узбуњивача јавности“ као и њихова улога у процењивању ефеката глобалног комуницирања. У истраживању је коришћена и историјска метода којом је обухваћено разматрање историјског развоја Интернета, као и трансформација међународног у глобално комуницирање. Коначно, методом студије случаја обављена је анализа праксе Кине према употреби Интернета, и описан је први случај успостављања „сајбер суверенитета“ у савременом добу.

3.Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

С обзиром на предмет и циљ дисертације, формулисано је и проверавано пет хипотеза.

Прва хипотеза (X1): Интернет данас представља колико агенс развоја демократског потенцијала глобалног комуницирања толико и средство за ограничавање слобода субјеката овог облика комуникационе праксе.

Друга хипотеза (X2): Интернет омогућава да поред других институција и грађани постану субјекти глобалног комуницирања.

Трећа хипотеза (X3): Интернет потпомаже практиковање људских права и унапређује слободе грађана путем глобалног комуницирања.

Четврта хипотеза (X4): Интернет заокружује процес комуникационе суверености држава.

Пета хипотеза (X5): Интернет унапређује глобално разумевање.

Основна хипотеза (X1) у овом раду подразумевала је процену тренутне друштвене улоге Интернета. Анализирајући супростављена становишта аутора који су се бавили овим проблемом, у раду је скренута пажња и на предности и на недостатке перспектива „сајбер оптимизма“ и „сајбер песимизма“. У четвртом поглављу направљен је осврт на актуелне изазове и ризике у домену глобалног комуницирања, као и на конкретне реакције развијених држава у правцу јачања свог сајбер суверенитета. У истом поглављу анализирано је и стање људских права и грађанских слобода на Интернету. Том приликом констатовано је: да су активности глобалних узбуњивача ипак успеле да изврше притисак на јавну власт у најмоћнијој држави света која је уједно и најважнији актер у процесу глобалног комуницирања; да је један активни грађанин успео да се избори за ново људско право – *право на заборав*, које се тренутно примењује у државама Европске уније; уочено је да су одређене грађанске слободе у сајбер простору унапређене, посебно ако се узме у обзир да субјекти глобалног комуницирања и даље имају могућност да себи „прокрче пут“ према јавности, без обзира колико поједине државе покушавале да им то ограниче, итд. На основу теоријских радова и емпиријских показатеља констатовано је да Интернет, без обзира на ограничења, ипак и даље представља важан агенс за очување и развој демократије што уједно представља потврду првог дела хипотезе X1.

Када је реч о другом делу хипотезе X1 да Интернет истовремено показује и потенцијал за ограничавање слобода субјеката глобалног комуницирања, и ова тврдња је потврђена у раду. У току истраживања идентификовани су примери, засновани на обелодањеним подацима глобалних узбуњивача, који потврђују да је људско право на приватност на Интернету озбиљно угрожено. На основу тога је констатовано да савремене информационо-комуникационе технологије тајно служе модерним државама да врше пресретање комуникације и надзор над свим субјектима глобалног комуницирања укључивши грађане. Све изнето је довело до закључка да је и други део хипотезе X1 потврђен.

Коначно, када се посматра хипотеза X1 у целини, она је свако потврђена, с тим што се мора нагласити да питање у којој мери ће превладати пракса изведена из првог или другог дела ове хипотезе, остаје предмет будућих истраживања. Из ове перспективе не постоји могућност да се са сигурношћу предвиди да ли ће у будућности

Интернет више доприносити развоју демократског потенцијала глобалног комуницирања или ће претежно бити средство за ограничавање и надзор над слободама његових корисника.

Друга хипотеза Х2 полази од претпоставке да Интернет омогућава да поред других институција и грађани постану субјекти глобалног комуницирања. У другом поглављу тезе обављена је детаљна анализа такве позиције грађана. Констатовано је да је једна од последица широке употребе информационо-комуникационих технологија у животу грађана, трансформација након које су се умрежени појединци издигли изнад улога обичних посматрача, медијских конзумента, корисника или пасивних прималаца порука, те постали креатори, активни учесници, то јест глобални комуникатори. У којој мери ће они нову могућност практично користити, зависи од њихових потреба, мотива и на крају знања. У раду је пружено довољно теоријских и емпиријских доказа који потврђују другу хипотезу.

Трећа хипотеза Х3 која гласи: Интернет потпомаже практиковање људских права и унапређује слободе грађана путем глобалног комуницирања, је била нешто компликованија за доказивање. У четвртном поглављу рада ова хипотеза је проверавана кроз призму стања људских права и слобода на Интернету, али и кроз друштвену улогу Интернета и изазове који се јављају у пракси глобалног комуницирања. У раду је констатовано да се људска права и грађанске слободе морају посматрати одвојено у контексту реализације у сајбер простору. Када је реч о грађанским слободама, уочено је да, без обзира на спорадична ограничења, субјекти глобалног комуницирања ипак имају могућност да уживају већу слободу изражавања захваљујући Интернету. У раду се јасно ставља акценат на речи „имају могућност“ што подразумева да нису сви умрежени грађани свесни ни научени да користе ту слободу, односно, у ком обиму ће је уживати зависи и од медијске и информационе писмености. Дакле, на основу свих теоретских и емпиријских сазнања, тешко је данас тврдити да Интернет не пружа могућност да се практикују веће грађанске слободе него што их имамо у реалном свету, посебно ако појединци имају потребу за тим и ако их државе својим активностима не спутавају. Ова наизглед контрадикторност елаборирана је у четвртном поглављу. У суштини, обим грађанске слободе на Интернету зависи од тога колико ће умрежени грађани бити мотивисани, способни, али и креативни да себи отворе нове канале за ширење мишљења, без обзира на то у каквом политичком систему се налазе и колико им ограничења намеће држава. С друге стране, када је реч о људским правима, посебно о *праву на приватност*, подробном анализом података који су презентовани од стране глобалних узбуњивача, установљено је да њихово стање на Интернету свакако није задовољавајуће. Односно, државе неретко користе своју већу моћ којом угрожавају ово људско право. На основу свега истраженог и образложеног, у раду се ова хипотеза није могла ни потврдити али ни оповргнути, јер су предочени бројни примери који иду и у прилог али и против ње.

Амбивалентност је примећена и приликом тестирања хипотезе Х4 да Интернет заокружује процес комуникационе суверености држава. Фокусирајући се посебно на студију случаја Кине, у раду је показано да је ова многољудна земља постала прва сајбер суверена држава на свету. Такође у раду је показано да су након Сноуденових открића покренуте интервенције у законодавству Бразила, Русије, Немачке итд. у правцу ојачавања улоге државе у сајбер простору. Без обзира што су идентификовани

примери држава који праве помаке у правцу развоја сајбер суверенитета, ипак се ова пракса у највећој мери односи само на једну државу – Кину. С друге стране, бар на декларативном нивоу, велики број западних држава је ближе ставовима САД-а о начину регулацији Интернета у којој неће бити мешања држава. На основу изнете грађе четврта хипотеза о стварању сајбер суверености савремених држава још увек није у могућности да буде потврђена. Ипак, ако се узме пример Кине и сви домети које је ова држава остварила у правцу повратка комуникационог суверенитета, а њима теже и други, четврта хипотеза се не може ни негирати.

Проверавајући последњу хипотезу Х5 која тврди да Интернет унапређује глобално разумевање, у раду је показано да је дигитални јаз у свету тренутно у опадању, што не значи да се истовремено аутоматски повећава равноправност међу субјектима глобалног комуницирања. Ова констатација је доказана у последњем поглављу под називом „Интернет и глобално разумевање“. У раду је идентификовано стварање својеврсне „е-елите“ међу субјектима глобалног комуницирања у сајбер простору, коју чине корисници који долазе из развијенијих земаља, финансијски су обезбеђени, енглески користе у свакодневном животу и дефинитивно имају виши ниво социјалне сигурности и располагања друштвеним капиталом. На основу теоријске анализе аргумената пета хипотеза се није могла доказати.

4. Кратак опис садржаја дисертације

А) Структура дисертације

Информације о ментору и члановима комисије	Error! Bookmark not defined.
Подаци о докторској дисертацији	Error! Bookmark not defined.
Information about Doctoral Dissertation	Error! Bookmark not defined.
1. Увод	Error! Bookmark not defined.
2. Комуниколошки приступ теми.....	Error! Bookmark not defined.
2.1. Комуницирање - општи појам.....	Error! Bookmark not defined.
2.2. Облици комуникационе праксе	Error! Bookmark not defined.
2.2.1. Вербално комуницирање	Error! Bookmark not defined.
2.2.2. Невербално комуницирање	Error! Bookmark not defined.
2.2.3. Интраперсонално комуницирање	Error! Bookmark not defined.
2.2.4. Интерперсонално комуницирање	Error! Bookmark not defined.
2.2.5. Групно комуницирање	Error! Bookmark not defined.
2.2.6. Масовно комуницирање.....	Error! Bookmark not defined.
2.2.6. Дигитално комуницирање	Error! Bookmark not defined.
3. Грађани као субјекти глобалног комуницирања ...	Error! Bookmark not defined.
3.1. Од међународног до глобалног комуницирања	Error! Bookmark not defined.
3.2. Историјски осврт	Error! Bookmark not defined.

3.2.1. Кратка историја Интернета.....	Error! Bookmark not defined.
3.2.2. Ефекти развоја информационо-комуникационих технологија	Error! Bookmark not defined.
3.2.3. Развој друштвених мрежа	Error! Bookmark not defined.
4. Људска права и слободе на Интернету	Error! Bookmark not defined.
4.1. Друштвена улога Интернета	Error! Bookmark not defined.
4.2. Изазови глобалног комуницирања	Error! Bookmark not defined.
4.2.1. Један приступ слободама да Интернету	Error! Bookmark not defined.
4.2.2. Позиција глобалних узбуњивача.....	Error! Bookmark not defined.
5. Пут према сајбер суверенитету	Error! Bookmark not defined.
5.1. Повратак комуникационог суверенитета.....	Error! Bookmark not defined.
5.1.1. Једна студија случаја - Кина као сајберсуверене држава	Error! Bookmark not defined.
6. Интернет и глобално разумијевање	Error! Bookmark not defined.
7. Закључак	Error! Bookmark not defined.
8. Литература.....	Error! Bookmark not defined.

Б) Опис садржаја дисертације по поглављима

Након Увода, у другој глави тезе описује се комуниколошки приступ теми. У овом поглављу дефинисани су општи појмови везани за комуницирање, као и теорије о домену јавног комуницирања као најширег оквира у којем је позиционирана тема овог рада. У другој глави је направљена подела обика комуникационе праксе по нивоима, те показано да се поред традиционалних приступа наведен ниво могу препознати и у дигиталном комуницирању. У овој глави је констатовано да глобално комуницирање може да у себе инкорпорира све традиционалне облике комуникационе праксе, чија примена се данас остварује и посредством савремених информационо-комуникационих технологија.

Фокусирајући се на сваки наведени ниво комуникационе праксе и његову дигиталну форму, у раду су представљени занимљиви примери. Тако је вербално комуницирање идентификовано као важан елемент за разумевање тезе о глобалном разумевању, док је његова дигитална форма посебно изражена кроз медије интерперсоналног комуницирања (скајп, вајбер, мобилни телефон) посредством којих је први пут у историји омогућено да људи успоставе вербалну комуникацију широм планете потпуно бесплатно. Када је реч о невербалном комуницирању, у раду се истиче да је интерперсонално комуницирање у виртуелном окружењу надограђено својеврсним виртуелним невербалним симболима оличеним кроз тзв. "емотиконе" - интерпункцијске знакове који наликују изразима лица, а са намером да употпуни компјутерски посредовану комуникацију ускраћену за невербалне знакове. Ипак, у раду се истиче да овај дигитални облик невербалне комуникације није довољан да у потпуности надокнади недостатак живог, невербалног израза. Нешто је компензирано

увођењем видео конверзација, када су саговорници у могућности да се гледају и самим тим да прате мимику и гестикулацију једни других, али је број гестова ограничен видним пољем које условљава камера. Бавећи се даље нивоима комуникационе праксе, кандидат је у раду идентификовао и дигиталну форму интраперсоналног комуницирања посебно изражену кроз употребу подсетника на мобилним телефонима или друштвеним мрежама којима свакодневно комуницирамо сами себи о важним догађајима или пословима који нас очекују. У дигитално интраперсонално комуницирање може се подвести и писање е-дневика тј. блога где глобални комуникатори свакодневно деле властита искуства, интиму, приватност са заинтересованом публиком. Када је реч о интерперсоналном комуницирању већ смо споменули медије посредством којих се ова комуникација одвија. Савремене информационо-комуникационе технологије отварају широку палету могућности за сваког појединачног комуникатора да посредством различитих сервиса (вајбер, скајп, воцап, сигнал, телеграм) и уређаја (компјутери, таблети, мобилни телефони) остваре интерперсоналну комуникацију, али и групну (што је наредни ниво) где је занимљива појава "виртуелних заједница". Када је реч о масовном комуницирању, по први пут у историји Интернет је омогућио комуникацију у којој се многи обраћају многим ("many to many"), а где се вести могу да шире по методу "bottom-up" (одоздо према горе), што нити један традиционални медиј масовног комуницирања није могао да оствари. Поглавље се завршава са последњим нивоом - дигиталним комуницирањем - у којем је учињена својеврсна сублимација целе комуникационе праксе.

У трећој глави под називом „Грађани као субјекти глобалног комуницирања“ проверавано је да ли Интернет омогућава да поред осталих институција и грађани постану субјекти глобалног комуницирања. Тако је прво описана генеза од међународног до глобалног комуницирања, да би се лакше могла препознати позиција грађана као субјекта овог облика комуникационе праксе. У том делу је констатовано да је захваљујући развоју савремених информационо-комуникационих технологија и повећању њихове доступности обичним корисницима дошло до трансформације међународног у глобално комуницирање, а овај процес је уједно омогућио и грађанима да постану субјекти овог облика комуникационе праксе. У том делу, да би се показало како су грађани дошли до нивоа актера у домену глобалног комуницирања, презентована је кратка историја Интернета. Затим су описани ефекти развоја информационо-комуникационих технологија на саме субјекте, односно раст броја корисника и свих осталих фактора који су допринели да се умањи дигитални јаз између богатих и сиромашних држава, што је свакако погодновало управо развоју глобалног комуницирања. Занимљива последица ових процеса је и могућност коју имају умрежени грађани да по сопственом избору у исто време буду и пошљиоци, коректори, коментатори и наравно примаоци информација посредством различитих Интернет платформи, што је коначно погодновало да се оствари идеја о „грађанском новинарству“. Томе је погодновао и развој друштвених мрежа и популаризација дељења корисничких садржаја, посебно што су умрежени грађани уједно прошл и одређен вид еманципације када је реч о јавном комуницирању, што их је охрабрило да изађу из анонимности и да почну да се оглашавају властитим коментарима, прилозима, репортажама и сл. На тај начин грађани су постали и субјекти глобалног комуницирања што је и кључна тврдња овог рада. На крају у трећој глави описан је и развој друштвених мрежа, које данас представљају свакако важан сегмент друштва и

које су промениле комплетан ток примене Интернета и позиционирале умрежене грађане као субјекте глобалног комуницирања.

Четврта глава која носи наслов „Људска права и слободе на Интернету“ свакако је најважнија у овом раду. У овом поглављу анализирано је у којој мери Интернет потпомаже практиковање људских права путем глобалног комуницирања и омогућава развој слобода својих корисника. Аутор је ову главу почео нешто општијим приступом друштвеној улози Интернета и том приликом презентовао почетне митове који су пратили формирање Интернета: (1) да је на мрежи све потпуно бесплатно и да је знање свима доступно; (2) да је на Интернету апсолутно слободно изнети своје мишљење; (3) да се потреба за формалним образовањем доводи у питање. Оптимизам да ће Интернет пружати потпуно бесплатно садржаје и светско знање није дуго потрајао јер се десио уплив крупног капитала у виртуелни простор који на крају није дозволио овакав развој. Једноставније речено, идеја да ће садржаји на Интернету бити потпуно бесплатни је брзо пала у воду јер је сан о свима доступном светском знању врло брзо постао ограничен чињеницом да је и знање економска категорија која зависи од тржишта и улоге транснационалних компанија у процесу његове дистрибуције. Другим речима велике компаније нису били против тога да се формира глобални дискурзивни простор, али само под условом да из тог процеса може да произађе конкретан профит, јер је и знање роба. Тако је међу првима срушен мит о децентрализованој мрежи свих мрежа која омогућава глобалној популацији сасвим бесплатан приступ информацијама и светском знању, прожет развијеним дијалогом базираном на слободи говора и изражавања. С друге стране, у контексту назива овог поглавља, аутор је истакао да упркос чињеници да је први мит срушен, то не значи да се нису развиле веће слободе субјеката глобалног комуницирања. Тако су бројни корисници који нису прихватили чињеницу да се одређени садржаји на Интернету углавном морају плаћати, нашли друге методе доласка до комерцијалних садржаја. Без обзира што је легалност тих метода упитна, то не умањује чињеницу да ова пракса постоји и да се на основу само тог примера може рећи да су слободе на Интернету ипак повећале. Други мит о неограниченој слободи изражавања се у суштини остварио на мрежи свих мрежа. Тешко је наћи аргумент који би ишао против тезе да на Интернету практикујемо слободу ширења мисли, посебно у време када на порталима можемо да пронађемо огромну количину информација али и трачева, неистина, клевета, говора мржње, итд. које се шире било анонимно или не. Дакле, без обзира што можемо пронаћи примере надзора сајбер простора од стране појединих држава, компанија, агенција или организација, јасно је да је Интернет по први пут у историји развоја људске комуникације омогућио платформу посредством које се може (чак и у затвореним политичким системима где постоји цензура) пронаћи начин да слободно искажемо властити став, што је још један аргумент у прилог људској слободи ширења мишљења посредством Интернета. Трећи мит о Интернету који се односи на питање да ли је и даље потребно формално образовање када потенцијално, човечанство има приступ огромној количини информација, је такође пао. Али оно што је важно, и на примеру "самообразовања" посредством Интернета идентификовано је повећање слободе субјеката глобалног комуницирања, јер им је омогућено да самостално допуњују своја знања, на основу потреба и интересовања, без обзира на квалитет. Од периода развоја цивилизације када је знање било недоступно, ограничено или намењено само одабраној групи људи, дошли смо у ситуацију да слободно можемо да бирамо да ли желимо да

кроз живот усвајамо додатна знања и да селекујемо која су нам потребна у одређеној животној фази.

У наредном одељку овог поглавља описане су две супростављене парадигме у описивању друштвене улоге Интернета, које ову улогу или пренаглашавају или у потпуности занемарују. У раду су представљена оба становишта, са свим предностима и недостацима. Даље у четвртој глави аутор се фокусирао на изазове са којима се суочавају субјекти глобалног комуницирања, са посебним акцентом на право на приватност и право на заборав, које у савременом добу постају значајни показатељи на основу којих можемо оценити ниво људских права и слобода на Интернету. У овом делу четвртог поглавља истиче се да питање грађанских слобода и стања људских права на Интернету не би требало поистовећивати, одосно стављати у директну корелацију. Овде је идентификована једна специфична ситуација која је карактеристична за праксу глобалног комуницирања посредством „мреже свих мрежа“. Аутор истиче да ограничавање људских права на Интернету доводи до смањења слобода умрежених грађана, али с друге стране слобода субјекта глобалног комуницирања не зависи (само) од упражњавања људских права на Интернету. Ова теза произилази из саме природе субјекта глобалног комуницирања. Раније у раду је дефинисано да субјекти глобалног комуницирања могу бити поред традиционалних актера међународног комуницирања и анонимне групе хакера, глобални „узбуњивачи“, социјалне мреже, различити активисти, локални и глобални покрети, али и сваки појединац који поседује опрему, компјутерску писменост те потребу, односно мотив да буде активни субјекат овог облика комуникационе праксе. У овој хетерогености субјекта глобалног комуницирања, кандидат налази објашњење за наведену амбивалентну ситуацију. Дакле, држава (која је и сама субјект глобалног комуницирања) може угрозити право на приватност других субјеката, у нашем случају умрежених грађана, али то не значи да ће тиме њихове слободе у сајбер простору бити сасвим ограничене. Умрежени грађанин и даље има могућност да практикује слободе у сајбер простору, али услов је пре свега у поседовању знања и свести о томе. С друге стране, грађани који користе нове технологије али не поседују довољно знања нити свести, бивају угрожени, како са позиције људских права тако и са позиције грађанских слобода. Другим речима, однос самих субјеката према властитим слободама на Интернету је такође важна варијабла за ову расправу. Међутим, већа опасност је индиферентност умрежених грађана који уз упкос упозорењу да су им људска права ограничена и даље на то не реагују. Стога не треба априорно стављати у корелацију људска права и грађанске слободе на Интернету нити их поимати као синониме. На крају, без обзира што су у раду дати примери којима се поткрепљује теза да су слободе умрежених грађана на Интернету увећане, аутор је у другом делу показао да су људска права субјекта глобалног комуницирања и то *право на приватност* и *право на заборав* и те како угрожена. У даљем тексту следи анализа извештаја о слободама на Интернету који је сачинила организација Фридомхаус, да би аутор на крају поглавља показао ризике по људска права и слободе у домену глобалног комуницирања, а на основу објава глобалних узбуњивача. Посебна пажња је дата тзв. „Сноуденовим открићима“ која су свакако заслужна за критичку перспективу посматрања Интернета као алата посредством којег се угрожавају права и слободе субјекта глобалног комуницирања.

У петој глави под насловом „Пут према сајбер суверенитету“ аутор се бавио одговором држава на наведене изазове и ризике, у коме је преиспитао у којој мери

Интернет данас зокружује процес комуникационе суверености држава. Ту је важно истаћи да је у раду идентификована јасна глобална подела између светских сила по питању будућег управљања Интернетом. У суштини разлика између великих држава по овом питању се може окарактерисати као доктринарне природе. Сједињене Америчке Државе, које у одређеном смислу и полажу право на Интернет, залажу се за тзв. "Multi-stakeholder Internet Governance" концепт или у слободном преводу "Систем управљања Интернетом од стране више заинтересованих страна", где се под заинтересованим странама подразумевају представници влада, приватни сектор, техничка и академска заједница, цивилно друштво, али и грађани. Основна одлика овог концепта јесте да је потребно успоставити систем учествовања у дијалогу на основу којег би се доносиле одлуке и решења у заједничком интересу, што је у суштини прихватљиво државама Запада. С друге стране, највећа критика наведеног концепта дошла је од стране групе држава на челу са Кином које у овом моделу виде додатно увећање монопола САД-а над Интернетом који би требао да буде светско, опште добро. Као алтернативу предложили су концепт тзв. „сајбер суверенитета“, посебно подстакнути чињеницом да се чак и у преамбули Устава Међународне телекомуникационе уније наводи да се путпуно признаје суверено право сваке државе да регулише властите телекомуникације на својој територији. Такође, додатни аргумент за предлог о развоју „сајбер суверенитета“ пронашли су и у чињеници да је глобалној јавности постало познато да САД имају монопол и техничка достигнућа помоћу којих могу да контролишу комплетан Интернет, те да је на тај начин "Multi-stakeholder Internet Governance" само маска да најмоћнија држава света настави са контролом и надзором глобалног сајбер простора. Из тог разлога аутор је у посебној студији случаја издвојио Кину као данас једину „сајберсуверену државу“ на свету. Комерцијални Интернет сервис доступан свим грађанима у Кини се развија од 1996. године. Оно што је карактеристично, када је реч о развоју Интернета у Кини у односу на европске земље и САД, је да је држава власник свих физичких линкова посредством којих Интернет улази у Кину, док приватни провајдери имају могућност само да их изнајме, што је омогућило већи степен контроле од самог почетка развоја Интернета у овој многољудној земљи. Први појавни облик контроле оличен је у регулативама којима је Кина у својој земљи забранила информације усмерене против уставних начела; оне које угрожавају националну безбедност, откривају државне тајне, поткопавају државни суверенитет и угрожавају национално јединство; које су усмерене против националног дигнитета и интереса; затим информације које изазивају мржњу и дискриминацију; које подривају државну политику о религији и промовишу секте и феудално сујеверје; које шире гласине, доводе у питање друштвени поредак и угрожавају друштвену стабилност; које су непристојне и порнографске, или промовишу коцкање, насиље, убиства и тероризам; забрањују се клевете и информације које угрожавају права других, итд. Дакле први корак ка развоју сајбер-суверенитета још крајем деведесетих година био је легислативне природе којим је уређен Интернет простор. Касније су спроведена у дело два велика пројекта које слободно можемо означити као два основна стуба сајбер суверенитета у Кини: "Велики фајервол" (енг. „The Great Firewall“) и "Златни штит" (енг. „Golden Shield“). Они су омогућили да се на хардверском и софтверском нивоу "огради" кинески сајбер простор што је био свакако важан корак ка повратку властитог комуникационог суверенитета. Тако је Кина забранила читав низ друштвених мрежа које би могле бити платформа за потенцијалне "Интернет револуције", али у исто

време увела vlastite сервисе као што су: Ренрен ("Renren" - пандан Фејсбуку са преко 214 милиона корисника), Ваибо ("Sina Weibo" - микроблогерски сервис сличан Твитеру са преко 297 милиона корисника, Баиду ("Baidu Tieba" - замена за Гоогле), итд. На критике са Запада које су дошле на рачун контроле Интернета у Кини, ова држава је одговорила да њихове активности треба посматрати искључиво као напор у одбрани властитог суверенитета, али и народа од западне, првенствено пропаганде САД. Током јуна 2014. године, билтен Комунистичке партије Кине објавио је став да би свака суверена држава требала да има апсолутну моћ да одреди који Интернет садржаји могу да уђу или изађу са њене територије. Тај концепт који је Кина понудила остатку планете назван је "Интернет суверенитет" (у овом раду користи се синоним "сајбер суверенитет") и заснива се на идеји да свака држава треба да има право да управља Интернетом у оквирима својих граница у складу са међународним правом, уз објашњење да САД имају превелику моћ контроле сајбер простора и да је лицемерно промовисати идеје отвореног и слободног Интернета, док с друге стране управо та држава надзире стране владе, компаније и појединце. Концептом сајбер суверенитета развија се визија Интернета који не би био више „мрежа свих мрежа“, него условно речено конфедерација свих националних интранет-ова и осталих међународних мрежа у свету.

Шеста глава носи наслов „Интернет и глобално разумевање“ у којој аутор враћа у фокус позицију грађана као субјеката глобалног комуницирања и поставља питање да ли Интернет унапређује глобално разумевање с циљем развоја глобалног комуницирања и космополитског поретка који, по многим теоријама, треба да произађе управо из овог облика комуникационе праксе. Аутор се позива на ставове Џемса Карана (2012) који у контексту глобалног разумевања истиче следеће: у свету влада неједнакост која спутава партиципацију у глобалном дијалогу посредованим Интернетом; постоје језичке баријере, јер највећи број људи говори само један матерњи језик, а према статистичком порталу "Статиста" само 20 процената светске популације говори енглески језик, тако да је једна од великих препрека развоју глобалног разумевања у суштини међусобно неразумевање корисника; Каран језичку баријеру посматра и из угла моћи, износећи закључак да они који могу да пишу и говоре на енглеском језику имају предност у односу на оне који не познају овај језик, јер под одређеним условима могу да досегну глобални публицитет и тиме наметну своје ставове, погледе на свет, животне стилове, итд; Наредну препреку развоју глобалног комуницирања он налази у чињеници да је свет подељен на основу конфликта вредности, веровања и интереса; такође, препрека развоју глобалног разумевања се налази и у суштинској неједнакости људи како из различитих држава тако и у оквиру истих држава (различито имовинско стање, статус, познавање језика, итд.). Дакле из свега написаног коришћени аутор закључује да идеја о сајбер простору, у коме цвета глобално разумевање, толеранција и хабермасовски делиберативни облик демократије, наилази на озбиљне препреке.

У закључку кандидат истиче да је главна главна слабост рада немогућност да обухвати све промене у сајбер сфери, у развоју информационо-комуникационих технологија, у појављивању нових сервиса у оквиру друштвених мрежа и навика које субјекти глобалног комуницирања паралелно стичу. Једноставно, брзина којом се све ове промене дешавају и последице које изазивају су толике да превазилазе оквири и брзину писања једног докторског рада. Стога, на крају кандидат напомиње да

истраживање изабраног предмета није завршено. Јер, уколико у будућности развој Интернета буде ишао у правцу који промовише Кина, ускоро ћемо се суочити са последицама у области којој је посвећена ова теза. Наиме, у том случају бићемо сведоци процеса умањења и националног „дисциплиновања“ глобалног комуницирања што води ка поновном јачању међународног комуницирања. У том случају повратак комуникационог суверенитета свих држава би коначно и био могућ.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Дисертација доприноси бољем разумевању свих релевантних фактора који су утицали на развој глобалног комуницирања, као и њиховог значаја за унапређење или умањење демократског потенцијала овог савременог вида комуницирања. На првом месту, резултат тезе се огледа у систематизацији савремених теоријских становишта који се односе на друштвену улогу Интернета, при чему је посебан нагласак стављен на трансформацији међународног у глобално комуницирање, као и на проблеме глобалног разумевања. Такође, теоријском анализом извршен је увид у две савремене парадигме у којима се сучељавају различита становишта у погледу друштвене улоге Интернета данас. Првој парадигми припадају тзв. „Сајбер оптимисти“ који на медиоцентричан начин описују улогу „мреже свих мрежа“ као „демијурга“ добрих друштвених односа, док с друге стране тзв. „Сајбер скептици“ заступају дијаметрално супротно становиште, стављајући у први план ризике по слободу комуницирања и права грађана на Интернету.

Научни допринос тезе произилази из недовољно јасно одређених свих облика употребе савремених информационо-комуникационих технологија од стране актера глобалног комуницирања. Управо описивање и критичка валоризација наведене праксе и последица које произилазе из тога, представља пович у комуникологији, посебно што је у последњих неколико година почетно схватање Интернета као „технологије слободе“ значајно доведено у питање. Такође, овом темом се подстиче развој друштвене свести о важности познавања савремених информационо-комуникационих технологија и њихове улоге у савременом друштву, са свим позитивним и негативним последицама које оне изазивају. Процес глобализације који је захватио и нашу државу, наводи на закључак да је неопходно да се отвори дебата о томе које предности Интернета данас треба користити, а недостатке спречавати.

6. Закључак

Комисија оцењује да је докторска дисертација оригинално и самостално научно дело, које на теоријски утемељен начин доприноси разумевању до сада мало проучаваних појава током појаве и размаха глобалног комуницирања. Такође, комисија сматра да је рад потврдио своју научну и друштвену оправданост.

На основу изнетих мишљења у претходним тачкама овог извештаја, комисија предлаже Наставно-научном већу Факултета политичких наука **да одобри** кандидату **Александру Врањешу** јавну одбрану докторске дисертације: **„Интернет и развој или ограничавање слободе субјеката глобалног комуницирања“**.

КОМИСИЈА

Проф. др Зоран Јевтовић

Проф. др Синиша Атлагић

Проф. др Мирољуб Радојковић (ментор)